УДК 159.922.6

DOI:10.31339/2617-9598-2018-2(2)-41-49

Гошовська Дарія Тарасівна

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри педагогічної та вікової психології,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ПСИХОЛОГІЯ ФЕМІНІННОЇ САМОАКЦЕПТАЦІЇ НА ПІДЛІТКОВОМУ ЕТАПІ ОНТОГЕНЕЗУ: ТЕОРЕТИКО-ЕМПІРИЧНИЙ РАКУРС

Анотація. У статті висвітлено ключові підходи до розуміння змістово-функціональної суті фемінінної самоакцептації. У роботі проаналізовано основні наукові погляди на проблему самоакцептації особистості. Розкрито сутнісні ознаки самоакцептації в контексті специфіки особистісного розвитку дівчаток підліткового віку. Відзначено, що самоакцептація як складова самосвідомості є активністю особистості, спрямованою насамперед на різнобічне усвідомлення власного Я, а також на прийняття його на рівні усвідомленої самості, неповторної екзистенційної суб'єктності. У контексті вивчення феномену самоакцептації, зокрема в ракурсі фемінінного самоприйняття, здійснено емпіричне вивчення вибірки дівчаток підліткового віку, які навчалися в різнотипних освітніх закладах – загальноосвітній школі та школі-інтернаті. У статті розкрито також психологічні особливості негативного впливу депривації на самосвідомість, образ Я та самоакцептацію особистості. Встановлена специфіка онто- і соціогенези депривованих дівчаток-підлітків, проаналізовано основні типи порушень у розвитку самоакцептації.

Ключові слова: самосвідомість, самість, образ Я, самооцінка, самоприйняття, самоакцептація, підлітки, дівчатка підліткового віку, загальноосвітня школа, школа-інтернат.

Постановка проблеми. Упродовж останніх двадцяти років домінуючим ракурсом нашого наукового пошуку є феномен самоакцептації, зокрема у змістово-просторових вимірах фемінінної психології [2; 3]. Трансформації нашого соціуму лише поглиблюють актуальність досліджуваної проблематики, оскільки з плином часу та зміною економічних і соціокультурних парадигм відбулись істотні зміни у самоприйнятті особистості, насамперед у плані набуття нею статево-гендерної ідентичності. Зазначимо, що розвиток самоакцептації та самооцінки підлітка відбувається у контексті різнотипних суперечностей, спричинених розбіжностями (іноді й латентними чи явними конфліктами) між нормативно-регламентуючим статусом суспільства („суспільні табу”) й особливостями становлення внутрішнього світу дитини, яка досить часто складно й неоднозначно накопичує індивідуальний життєвий досвід шляхом спроб і помилок. Тому доводиться констатувати суперечності між власно сконструйованим досвідом поведінки дитини й усталеними вимогами суспільства, між ідеальними моральними знаннями та реальною практикою поведінки, між ідеалістично-високоморальними намірами і виконанням дитячо-егоїстичних бажань, між знанням і незнанням моральних норм поведінки у конкретній ситуації тощо. Лише долаючи цілу низку суперечностей, навчаючись на власних і чужих помилках, підліток здійснює для самого себе вагомий й значущий вчинок і тим самим збагачує власний досвід повсякденної поведінки, а значить і самооцінки.

Отож, лише глибоке вивчення психологічних особливостей, механізмів і детермінант самосвідомості людини може призвести до віднайдення універсальних, однак глибоко

інтимних і неповторних індивідуальних сенсів її особистісного самоусвідомлення та самоствердження, особливо ж у вимірах високих моральних стандартів і абсолютів.

На наш погляд, особливо гостро перебігають процеси самоакцептації в дівчаток підліткового віку, які під тиском зміщених акселераційно-пубертатних проблем усе ж покликані виконувати традиційні жіночі ролі – сестри, подруги, майбутньої матері тощо.

Самоакцептація є активністю особистості, що спрямована на усвідомлення об'єкта власного Я та прийняття його на рівні екзистенційної суб'єктності. Вона є діяльністю індивіда у віднайденні свого феноменологічного Я. Це полімодальне емоційно-ціннісне ставлення до себе, сформоване на підставі результатів самосприймання і самоосмислення. Це самопізнання й самовизнання як особливі процеси людської психіки, що мають пізнавальну, емоційну, вольову форми прояву й усталюються в особистості разом з когнітивно регульованим образом Я, адекватною самооцінкою та позитивною Я-концепцією. Особливістю самоакцептації є наявність позитивної установки на себе, що формується під впливом зовнішніх акцептуючих установок щодо індивіда у процесі його неперервної соціалізації. Прийняття себе як самоцінності можливе насамперед як гармонійне поєднання виваженого, відфільтрованого й узгодженого спектру чужих оцінок і власних самооцінок [1; 3; 4; 5]. Шлях самоакцептації долається стадіально і проминає ті ж етапи, що й усвідомлення об'єктів зовнішнього світу – від елементарних самовідчуттів до самосприймання, самоуявлення, розуміння себе і, насамкінець, до загального самоприйняття. Самоакцептація особистості, маючи пізнавальний, ціннісний, комунікативний, творчий і естетичний потенціали, проявляється на рівні таких основних сфер: фізично-гігієнічної, інтелектуально-когнітивної, морально-вольової, історично-культурної та соціально-перцептивної. Самоакцептація, реалізуючись як синтез розумових, мовленнєвих, перцептивних, матеріальних дій людини, може бути адекватною і неадекватною, глобальною і парціальною, постійною і тимчасовою та ін. Розвиток особистісної самоакцептації на підлітковому етапі онтогенезу залежить від статевих і вікових (внутрішньопопуляційних) особливостей.

Змістове наповнення самоприйняття дівчаток-підлітків залежить від особливостей їхнього індивідуального психофізичного розвитку та детермінується низкою соціально-психологічних чинників, насамперед мікрокліматом сімейної взаємодії (установками батьків) та умовами навчання й виховання у школі певного типу. Самоакцептація дівчаток-підлітків відбувається як тривалий і дуже складний процес самоусвідомлення. Внаслідок синтезу установок референтного оточення дівчатка відчувають домінування тих чи інших ставлень, тому їхнє самоприйняття розвивається за перевагою одного з типів – акцептація (випадковість, любов), емоційна концентрація (опікування, надмірна вимогливість), уникнення (знехтуваність, занедбаність).

Зумовлені перебігом онто- і соціогенезу психологічні особливості дівчаток-підлітків з різнотипних освітніх закладів фіксуються на рівні основних параметрів самоакцептації. Вони позначаються на характері, впливають на зовнішність, зреалізуються в соціальній поведінці, проявляються у ставленні до виконання справ. Рівень розвитку самоприйняття дівчаток підліткового віку впливає на усвідомлення ними особистісної ідентичності, орієнтацію й самореалізацію в жіночих статевих і соціальних ролях, створення адаптаційного образу Я, стабільної та універсальної Я-концепції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У низці досліджень багатьох учених (М. Алексєєва, Л. Божович, В. Давидов, С. Максименко, Р. Павелків, В. Столін, П. Чамата та ін.) прямо чи опосередковано розглядається феномен самооцінювання як один з основних компонентів самосвідомості. Водночас окремого фундаментального вивчення самосвідомості особистості, насамперед у плані загальної самоакцептації, на жаль, не проводилося. Серед нечисленних досліджень проблеми можна назвати праці зарубіжних науковців А. Рое, М. Сігельмана, А. Kolodziej, М. Jacunska та інноваційні роботи вітчизняних учених М. Алексєєвої, О. Насонової, які на прикладі різновікових вибірок осмислили й дослідили філософсько-психологічну сутність аналізованого феномена [1; 3; 6].

Крізь аналітичну призму поліфундаментального самоусвідомлення С. Павличко трактує самоприйняття жінки як основу й запоруку її фемінінного самоототожнення, наголошуючи на необхідності поглибленого вивчення особливостей соціалізації статі як фактора розвитку Я-концепції [5].

Мета статті – здійснити теоретико-емпіричне вивчення фемінінної самоакцептації в дівчаток підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. Ми здійснили багатовекторне дослідження самоакцептації дівчаток-підлітків із різнотипних шкіл, яке базувалося на засадових принципах проведення психолого-педагогічного експерименту. Безперечно, особлива увага зверталась на побудову дослідження згідно з концептуальними твердженнями С. Максименка про те, що перенесення характеристик, які прийняті для опису наукового методу як такого – відтворюваність, структурованість, цілеспрямованість, надійність, результативність у площину конкретно-наукової сфери досліджуваної дійсності, потребує їхньої специфікації, яка б відповідала реаліям даної галузі пізнання. Тому методичні засади експерименту обирались як творчі й дослідницькі тактики і стратегії, що охоплювали динамічну єдність об'єкта вивчення. Вони були підпорядковані принципові експериментальної і генетичної лінії та будувались у річищі культурно-історичної концепції психічного розвитку об'єкта (Л. Виготський, В. Давидов, Г. Костюк, С. Максименко) [4].

Для різнобічного вивчення самосвідомості, зокрема самоакцептації дівчаток підліткового віку, застосовувався широкий власне констатувальний експеримент з вивіреною обробкою та інтерпретацією емпіричних даних за допомогою методів математичної статистики і подальшого якісного аналізу. Достовірність і надійність результатів забезпечувались взаємною перевіркою даних, отриманих за допомогою різних методів на одному об'єкті дослідження (тест-ретестовість). Причому констатація особливостей самоприйняття дівчаток-підлітків супроводжувалась аналізом і потрібною обґрунтованістю, що лише підсилювало розкриття значущості виявлених відмінностей та їхнє семантичне насичення. Важливою методичною засадою було врахування потреби вираженого й аргументованого діагностування проявів самоакцептації та недопустимості абсолютизування отриманих результатів. Складна ієрархія незалежних і взаємопов'язаних параметрів, їхня багаторівневність і багатоланковість розглядались крізь призму логічності й валідності. Основною метою було досягнення вірогідних знань найоптимальнішим шляхом. Цінність емпіричного матеріалу розглядалась у конкретній системі просторово-локалізованих зв'язків, була «заземлена» стосовно потреб і завдань дослідження та супроводжувалась постійним теоретичним обрамленням і обґрунтуванням. Засадовою ознакою методичної частини дослідження було створення своєрідного алгоритму перевірки робочих гіпотез стосовно тих аспектів і чинників, які набували домінуючого значення на різних етапах вивчення самоакцептації особистості. Це дозволило позбутись недоцільних відгалужень у ракурсі методичного, експериментального й діагностичного пошуку, гармонізувати та вдосконалити процес обстеження і дослідження особливостей самоприйняття в дівчаток підліткового віку, які соціалізуються в різних навчальних закладах.

Базовими експериментальними школами були такі: міська загальноосвітня школа, гімназія, школа-інтернат та сільська загальноосвітня середня школа. Слід зауважити, що дівчатка-підлітки були дібрані за принципом рандомізації, проте приблизно з однаковим рівнем фізичного і психічного розвитку, не мали активно виражених акцентуацій чи девіантних настановлень, різнилися за рівнем успішності (високий, середній, низький). Вибірку дівчаток-підлітків із школи-інтернату склали вихованки, які походять з різнотипних сімей (сироти, напівсироти, від матерів-одиначок тощо) і переживають різноманітні форми соціальної, психічної, сенсорної та культурної депривації. Загалом, вибірка була сформована за щаблевим принципом, суть якого полягала в тому, що дівчатка-підлітки з різнотипних шкіл перебували в різних «стартових» умовах. Порівняння за принципом «міська школа – сільська школа» було сплановане насамперед як спроба з'ясування географічних, соціальних, культурних, побутових та інших чинників психологічного розвитку дівчаток-підлітків із села та ймовірних відмінностей у становленні їхньої самоакцептації.

Згідно з нашою концептуально-теоретичною моделлю становлення особистісної самооакцептації в підлітковому віці було вичленувано найтипівіші психометричні параметри самоприйняття дівчаток-підлітків. Глибокому різноплановому аналізу були піддані насамперед положення про те, що розвиток самооакцептації дівчаток-підлітків у процесі онтогенезу відбувається як синтез головних установок найближчого референтного оточення (батьки, однолітки, вчителі) і перебігає як уникнення (відчуття знехтуваності, занедбаності), акцептація (випадковість, любов) і емоційна концентрація (опікування, надмірна вимогливість). Самоакцептація відбувається як набуття і прийняття основних параметрів, що проявляються на рівні зовнішності, характеру, в соціальній поведінці, ставленні до виконання справ. Для того, щоб з'ясувати перехід від первинної ідентифікації до усвідомленої особистісної ідентичності, адаптаційного образу Я, стабільної Я-концепції, повноцінної орієнтації та самореалізації в жіночих статевих і соціальних ролях, усталеної картини світу потрібно відстежити й вивчити особливості онто- і соціогенезу дівчинки-підлітка.

Загальні засадові положення експериментального дослідження, його підготовчий і власне діагностичний етапи базувались на основному принципі – досягнення за допомогою релевантних і валідних методів на репрезентативній вибірці досліджуваних дівчаток-підлітків із різнотипних шкіл найширшого констатування психологічних особливостей розвитку їхньої самооакцептації. Складена нами програма емпіричного дослідження була спрямована на вирішення окресленої проблематики. Вона потребувала добору такого пакету методик, який дозволив би різнобічно вивчити на експериментальному рівні якомога більшу кількість психологічних особливостей самооакцептації дівчаток-підлітків.

У процесі безпосереднього експериментального дослідження нами насамперед було задіяно модифікований варіант «Тесту самооакцептації підлітків і сприймання батьківських установок стосовно них» (М.І. Алексєєва, О.Б. Насонова), «Діагностика особистісної тривожності» (А. Прихожан), «Q-класифікація» В. Стефенсон), модифікований варіант «Методу багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі), авторська анкета та ін. Загалом, усі включені до програми експериментального дослідження методи були дібрані, частково модифіковані й адаптовані для якомога ширшого вивчення феномену самооакцептації дівчаток-підлітків.

Концептуальний аналіз проблеми дав підстави зробити низку висновків. Становлення і функціонування самооакцептації в дівчаток-підлітків відбувається складно й неоднозначно, що зумовлює перепади в модусі самосвідомості та спричиняє появу амбівалентних ознак. Загальне самоприйняття дівчаток підліткового віку формується як різномірне відчуття особистісної знехтуваності, що має різнотипну природу й зумовлене специфікою сімейного виховання та навчанням у закладі певного типу. Розвиток самооакцептації в дівчаток-підлітків

перебігає як неперервний перехід ситуацій акцептування в ситуації уникнення та навпаки, що в учениць з міської, сільської шкіл і гімназисток має насамперед психогенну природу, а у вихованок школи-інтернату здебільшого соціогенну. Серед дівчаток підліткового віку найскладніше перебіг самоакцептації відбувається в учениць школи-інтернату. Визначаючи своє ставлення до основних конструктів самоприйняття, тобто виявляючи міру свого задоволення належністю до жіночої статі, своїм іменем, прізвиськом, зовнішністю та станом здоров'я, дівчатка-підлітки з дитячого навчально-виховного закладу закритого типу демонструють особну позицію. Майже в усіх випадках вихованки школи-інтернату проявляють більше невдоволення, ніж їхні однолітки з інших типів шкіл. Тому в них суттєве незадоволення своєю зовнішністю, дуже значне незадоволення своїм прізвиськом та іменем і особливо гостра незадоволеність зі стану свого здоров'я. Причину слід вбачати в несприятливому впливі деприваційних умов розвитку на становлення самоакцептації дівчаток-підлітків зі школи-інтернату.

До речі, дівчатка-підлітки з усіх типів шкіл проявляють найменше задоволення якраз станом свого здоров'я. Особливу стурбованість виказують дівчатка старшого підліткового віку, що свідчить про погіршення здоров'я дітей на момент завершення підлітковості внаслідок численних недосконалостей сучасного навчально-виховного процесу. Розвиток самоакцептації в дівчаток-підлітків за типом психологічної амбівалентності часто відбувається на фоні негативних афективних тональностей (тривожність, розгубленість, невизначеність, депресивність), що підсилює відчуття самотності, знехтуваності, занедбаності і призводить до хисткості самостереження, розкоординування самоконтролю, сповільнення саморефлексії тощо. Ускладнюється становлення самоакцептивної атрибуції, що безпосередньо впливає на акцептуючі установки дівчаток-підлітків та їхню узгодженість-неузгодженість з реальними акцептуючими установками довколишніх людей. Дівчаткам підліткового віку з різнотипних шкіл притаманна спільна тенденція до засвоєння зовнішніх оцінок і впливів як норми, що суттєво позначається на розвитку їхньої самоакцептації та супроводжується високим рівнем тривожності. Самоакцептації дівчаток з міської середньої школи, гімназії, школи-інтернату, сільської школи властиві суттєві психологічні відмінності, що пояснюється специфікою і нерівномірністю індивідуального розвитку особистості у вікових межах підліткової популяції та детермінуючою дією умов і особливостей кожного закладу зокрема.

Порівняння результатів дівчаток на етапі умовного «вступу в підлітковість», на етапі умовного «завершення підлітковості», відстеження внутрівікової динаміки дозволяють стверджувати наявність значних гетерохронних змін, що засвідчують якісний розвиток самоакцептації, роблячи його глибшим, багатшим, упевненішим і складнішим. Усталюється

розгалужена система модальностей самоприйняття, краще проступають мотиваційні особливості, збагачується розвиток усієї самосвідомості.

У становленні самоакцептації підлітків з різнотипною успішністю існує низка суттєвих відмінностей, спричинених неодинаковою когнітивною та емоційною якістю сприймання дівчатками інших людей і прийняття самих себе. Найтиповішою ознакою є значний рівень шкільної та міжособистісної тривожності між ученицями з високим, середнім і низьким рівнем знань, що пояснюється різними акцептуючими настановленнями, спричиненими як умовами навчально-виховного процесу певної школи, так і чинниками сімейного характеру. Безперечно, окреслений спектр проблем потребує виваженої психокорекційної та психоконсультативної роботи для оптимізації та гармонізації особистісного самоприйняття дівчаток-підлітків.

Висновки і перспективи. Крізь призму надання фахової психологічної допомоги дівчаткам-підліткам, зокрема щодо розвитку в них позитивної та успішної самоакцептації, ми постулюємо ревіталізаційний підхід, згідно з яким потрібно надавати психологічну допомогу, організовувати психолого-педагогічний супровід, задіювати гуманно інтенсивні практики, що спрямовані на ампліфікацію як самопідсилення та медіацію як своєрідне примирення/самопримирення особистості. В умовах соціальної депривації вихованки шкіл-інтернатів за допомогою тренінгових занять навчаються застосуванню механізмів ампліфікації, моделювання та ін., що допомагає їм у подоланні базального конфлікту («я не така, як інші – суспільство винувате мені»). Такий підхід зорієнтований на зняття тривожності, невпевненості, меншовартості, знехтуваності та призводить до істотного зниження екзистенційної напруги і фрустраційних синдромів. Унаслідок створення розвивальних умов для відчуття психосоціальної захищеності й самореалізованості у дівчаток-підлітків відбувається самокультивування просоціального й оптимістичного адекватного самоприйняття і самооцінювання.

Надалі перспективу роботи вбачаємо в розширенні досліджень у більшій кількості навчальних закладів різного типу за параметрами різновікового, міжстатевого і крос-культурного порівняння, а також запровадження тренінгових технологій з метою формування оптимальної та повноцінної особистісної самоакцептації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева М.І. Внутрішньосімейна взаємодія та самоакцептація підлітків / М.І. Алексеева, О.Б. Насонова // Психологія: Науково-метод. зб. – К.: Освіта. – Вип.40. – 1993. – С.63-73.
2. Гошовська Д. Концептуально-теоретична модель становлення особистісної самоакцептації в підлітковому віці / Д. Гошовська / Психогенеза особистості: вікові та педагогічні модифікації [монографія]. – Луцьк: СЛУ імені Лесі Українки, 2014. – С.71-91.

3. Гошовская Д.Т. Психология фемининной самоакцептации: основные подходы к изучению проблемы // Сборник материалов международной научно-практической конференции «Социально-педагогическая и медико-психологическая поддержка развития личности в онтогенезе», г. Брест, 15-16 апреля 2015 г. – Брест: Бр.ГУ, 2015. – С.62-66.
4. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі: [В 2 т.] / С.Д. Максименко. – К.: Форум, 2002. – 319 с.; 335 с.
5. Павличко С. Фемінізм / С. Павличко. – К.: Основи, 2002. – 322 с.
6. Roe A. A parent-child. Relations questionnaire / A. Roe, M. Siegelman // Child Development. – 1963. – Vol.34. – nr.2. – p.355-369.

REFERENCES

1. Aleksejeva M. I., 1993. Vnutrishnosimejna vsajemodija ta samoakceptacija pidlitkiv [Intra-Family Interaction and Adolescent Self-Acceptance] Psychologija: Naukovo-metod. zb. K.: Osvita. Vyp. 40. P. 63-73.
2. Hoshovska D., 2014. Konceptualno-teoretychna model stanovlennja osobystisnoji samoakceptaciji v pidlitkovomu vici [Conceptually-theoretical model of the formation of personal self-acceptance in adolescence] Psychogeneza osobystosti: vikovi ta pedagogichni modyfikaciji [monografija]. Luck: SNU imeni Lesi UkrajinkyP. 71-91.
3. Hoshovska D., 2015. Psychologija femininnoj samoakceptaciji osnovnyje podhody k usucheniju problemy [Psychology of feminine self-acceptance: the main approaches to the study of the problem] Sbornik materialov mehdunarodnoj konferencii «Socialno-pedagogicheskaja i mediko-psichologicheskaja podderchka lichnosti v ontogenese», g. Brest, 15-16 aprelja 2015 g. Br.GU. P.62-66.
4. Maksymenko S. D., 2002. Posvytok psychiky v ontohenesi: [V 2 т.]. [Development of the psyche in ontogenesis:] K.: Forum 319 p.; 335 p.
5. Pavlychko S., 2002. Feminism [Feminism] K.: Osnovy 232 p.
6. Roe A. A., 1963. Parent-child. Relations questionnaire. Child Development. Vol.34.nr.2. p.355-369.

Summary. The article highlights the key approaches to understanding the content and functional essence of feminine self-acceptance. The essence signs of self-acceptance have been exposed in the context of specific of personality development of teenage girls.

It is noted that self-acceptance as a component of self-consciousness is an activity of the individual, aimed primarily at the versatile awareness of one's own self, as well as its acceptance at the level of self-conscious and unique existential subjectivity. Self-knowledge is distinguished as human activity in relation to the search for a phenomenological self. It is a difficult emotional and valuable attitude towards oneself, which causes perception and understanding. The result of self-acceptance is the versatile cognition and recognition as the special mental processes of the individual, which have sensory, volitional and other displays of gnosticism. It is noted that during ontogenesis of personality, self-assertion is stabilized together with cognitively controlled multi-faceted nature of itself, adequate self-esteem and acts as a certain pillar of building a balanced and positive self-esteem. It has been established, that the qualifying line of acceptance is the presence of a positive environment in relation to oneself, which is mainly formed primarily by the influence of external

adoptive options in relation to the individual in the process of its continuous socialization. in different conditions. It is noted that the adoption of the person has valuable, communicative, aesthetic and other cognitive potentials, occurs in stages and passes the same stages as the realization of objects of the external world overcome the path from the elementary feeling of perception, self-presentation, understanding and, eventually, the general self-acceptance.

In the context of the study of the phenomenon of self-acceptance, in particular in terms of women's self-realization, an empirical study was carried out on the selection of teenage girls who studied in educational institutions of different types - general education schools and boarding schools. The article highlights psychological peculiarities of negative influence of deprivation on consciousness, image of self and self-perception of personality. The specifics of the genesis of the deprived teenage girls, the main types of violations in the development of dedication have been analyzed.

Keywords: *consciousness, self, self-esteem, self-image, self-acceptance, teenagers, teenage girls, general school, boarding-school.*